

---

---

## ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО



**Сергій Кравчик,**

аспірант кафедри цивільного, господарського права  
та процесу

Академії адвокатури України

**ORCID: 0000-0003-4940-2097**

**DOI 10.32782/2306-9082/2023-52-9**

УДК 346.32

### ***Фактичні підстави господарсько- правової відповідальності в сфері енергетики***

У вітчизняній науковій літературі господарсько-правова відповідальність, її види, форми, підстави, порядок застосування, тощо ставали предметом досліджень В. С. Щербини, А. Г. Бобкової, М. В. Мороз, О. В. Мороз, В. І. Новошицької, О. В. Опанасенко, Ю. М. Павлюченко, Ю. О. Серебрякова.

Вивченню питань деліктних зобов'язань були присвячені роботи О. Т. Тур, Д. С. Шапошнікова, І. Е. Берестової, П. С. Захарова, А. В. Куцина, І. С. Канзафарова та інших.

При цьому, окремих досліджень які б стосувались підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики на сьогодні у відкритих джерелах не опубліковано.

Господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи

надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

В результаті здійснення господарської діяльності між господарюючими суб'єктами та іншими учасниками господарських відносин виникають господарські зобов'язання.

Основним різновидом господарських зобов'язань є майново-господарські зобов'язання, якими визнаються зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку, при чому таке право захищається, шляхом застосування до управненої сторони заходів господарсько-правової відповідальності.



Майново-господарські зобов'язання (ст. 175 ГК України) [1], які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Саме такі господарсько-договірні зобов'язання й виникають між учасниками енергетичних ринків, які провадять свою діяльність на таких ринках на договірних засадах, але на практиці є не поодинокі випадки, коли майново-господарські зобов'язання між господарюючими суб'єктами виникають за відсутності договірних відносин, приклади таких випадків будуть наведені далі.

Іншими видами господарських зобов'язань, які передбачені нормами ГК України є організаційно-господарські (ст. 176 ГК України), соціально-комунальні (ст. 177 ГК України) та публічні (ст. 178 ГК України), які є значно менш поширеними ніж майново-господарські.

Як вказано вище, господарсько-правова відповідальність виконує правозахисну роль в реалізації господарюючими суб'єктами своїх господарських зобов'язань, шляхом створення правових і економіко-правових механізмів впливу на осіб, які допускають порушення таких зобов'язань.

Господарсько-правова відповідальність може бути визначена законом та/або договором, які по своїй суті і створюють юридичні підстави господарсько-правової відповідальності, фактичними ж підставами такої відповідальності є вчинене суб'єктом господарських правовідносин правопорушення (ст. 218 ГК України).

В ст. 216 ГК України зазначено, що учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування

до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

Застосування санкцій має гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Для проведення подальшого дослідження, доцільно визначити такі поняття, як «господарське правопорушення», «господарсько-правова відповідальність», «господарсько-правова відповідальність у сфері енергетики», адже законодавець в діючих нормативно-правових актах не наводить таких визначень.

Відсутність законодавчого визначення цих понять призвела до існування низки наукових підходів, щодо їх формування.

Так, господарське порушення, як вказує В. С. Щербина в навчальному посібнику «Господарське право України», – це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб [2].

Як зазначено Л. М. Дудник в підручнику «Українське господарське право та господарське процесуальне право» господарське правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, який всупереч своїм юридичним обов'язкам порушує господарські та інші норми права та суб'єктивні права інших учасників господарських відносин або третіх осіб [3].

Враховуючи наведені вище визначення надані науковцями, існуючу судову практику з цього питання,



в подальшому пропонується використувати наступні визначення:

– господарсько-правова відповідальність – передбачені законом та/або договором заходи впливу примусового або добровільного характеру на суб'єкта господарських правовідносин, який вчинив господарське правопорушення і які направлені на відновлення законних прав і інтересів та/або компенсацію завданих таким правопорушенням негативних наслідків для управленої сторони і які передбачені законом та/або договором;

– господарське правопорушення – дія та/або бездіяльність суб'єкта господарювання, яка призвела або може призвести до негативних економічних наслідків для іншого суб'єкта господарського зобов'язання і за які передбачена господарсько-правова відповідальність законом та/або договором.

Отже, наслідком вчиненого господарського правопорушення є притягнення боржника до господарсько-правової відповідальності, за умови, якщо наявні відповідні підстави для такої відповідальності.

На сьогодні в Україні, в сфері господарського права, сформовано декілька позицій щодо підстав господарсько-правової відповідальності.

Так, Щербина В. С., зазначає, що є дві підстави господарсько-правової відповідальності: юридична і фактична [2, с. 199]. Юридичною підставою є правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності, а саме: закон та/або договір. Фактичною підставою є ситуації, що характеризуються законом та/або договором як неправомірні.

Жук Л. А. [3, с. 421–423], в свою чергу пропонує віднести до підстав господарсько-правової відповідальності нормативні – сукупність норм права про відповідальність суб'єктів; господарську правосуб'єктність

правопорушника і потерпілого; юридико-фактичні – протиправні дії або бездіяльність особи – господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації.

Вбачається, що позиція викладена Щербиною В. С. повністю розкриває суть і зміст підстав господарсько-правової відповідальності, адже введення до таких підстав характеристик суб'єкту відповідальності (господарська правосуб'єктність) не є доцільним та необхідним, тому що відсутність такого суб'єкта або відсутність господарської правосуб'єктності свідчить про відсутність підстав для притягнення його до господарсько-правової відповідальності.

Отже, фактичними підставами господарсько-правової відповідальності, на думку Щербини В. С., є ситуації, що характеризуються законом та/або договором як неправомірні.

Таке визначення, в цілому відображає зміст зазначених підстав, але вбачається за доцільне їх дещо доповнити та уточнити і зазначити, що фактичними підставами господарсько-правової відповідальності є дія та/або бездіяльність вчинені учасником господарських правовідносин, які характеризуються законом та/або договором як неправомірні і за які передбачено заходи господарсько-правової відповідальності.

Для подальшого дослідження фактичних підстав господарсько-правової відповідальності необхідно дослідити склад господарського правопорушення, через які розкриваються умови за яких настає господарсько-правова відповідальність.

За загальним правилом, склад господарського правопорушення налічує чотири елементи, які отримали назву умови господарсько-правової відповідальності.

До таких умов відносять сам факт господарського правопорушення;

наявність збитків; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і збитками; вина порушника (боржника).

Перші три зазначені умови відповідальності є зрозумілими і традиційними, як для господарського права, так і для інших галузей права, але таку умову, як вина в господарському праві, пропонується розглянути більш детально, т.я. саме вина в господарських правовідносинах має певні особливості.

Найбільш на сьогодні відома доктрина щодо вини діє в кримінальному праві. Її зміст зводиться до того, що вина є обов'язковою умовою кримінального правопорушення, відсутність вини свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення.

Вказане знайшло своє відображення в ст. 62 Конституції України [4], згідно якої кримінальна відповідальність можлива лише тоді, коли буде доведено вину особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зазначена норма відображена і в чинному кримінальному кодексі, так особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана покаранню, доки їй вина не буде доведена у встановленому законом порядку (ч. 2 ст. 2 КК України) [5].

Поняття вини в кримінальному праві наведено в ст. 23 КК України, де зазначено, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

В господарському праві існує декілька підходів щодо визначення вини. Так, М. С. Малєїн визначає вину суб'єкта господарювання, як сукупність неправомірних дій, окремих підрозділів підприємства чи конкретних посадових осіб, які утворюють юридичну особу. [6, с. 66].

Б. І. Пугінський розглядає вину суб'єкта господарювання як невикористання ним наданих прав та можливостей, необхідних для належного

виконання зобов'язання, а також не докладання нормальних, допустимих законом зусиль, що дозволяють запобігти правопорушенню [7, с. 24].

Поняття вини суб'єкта господарювання закріплено на законодавчому рівні в нормах ГК України, частиною 2 ст. 218 якого передбачені особливості суб'єктивної умови господарсько-правової відповідальності.

Згідно з цією нормою учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення.

Як видно з викладеного, вина в кримінальному праві є обов'язковою умовою для притягнення особи до відповідальності, а виною є психічне ставлення особи до вчинюваної нею дії чи бездіяльності.

В господарському праві таке визначення вини не може бути застосоване, виходячи з суб'єктів вчинюваного господарського правопорушення. Суб'єктами господарських правопорушень, як правило, є суб'єкти господарювання – юридичні особи, а отже і жодного психологічного ставлення до вчинюваних такими особами правопорушень бути не може, т.я. юридична особа є лише правовою інституцією, яка реалізує свої права і обов'язки через свої органи управління та/або уповноважених представників.

Іншою відмінністю вини в господарському праві від кримінального права, є те, що наявність вини в господарському праві не є обов'язковою умовою притягнення особи до господарсько-правової відповідальності, доведення вини є обов'язковим тільки для стягнення збитків з боржника, в усіх інших випадках до особи можуть бути застосовані заходи господарсько-правової відповідальності без наявності її вини.



Отже, з врахуванням викладеного, пропонується визначити, що вина в господарському праві – це складова господарського правопорушення за яке можуть наставати наслідки у вигляді стягнення збитків.

Враховуючи положення ч. 2 ст. 218 ГК України, визначення надані науковцями, пропонується вини в господарському праві визначити, як суб'єктивне ставлення посадових осіб органів управління та/або уповноважених представників суб'єкта господарювання до вчинення суб'єктом господарювання юридично значимих дій або бездіяльності, які призвели або можуть призвести до порушення прав інших осіб, у разі якщо такі органи та/або особи не доведуть, що ними вжито усіх заходів для недопущення порушення прав третіх осіб.

Фактично в господарському праві, як і в цивільному, запроваджена та діє презумпція цивільно-правової відповідальності, згідно якої вина особи в цивільному праві не доводиться, а припускається, тобто вважається наявною, поки винна особа її не спростує.

Отже, у разі вчинення суб'єктом господарювання господарського правопорушення такий суб'єкт може бути притягнутий до відповідальності передбаченої законом та/або договором, а у разі наявності вини також з такого суб'єкта можуть бути стягнуті збитки або такі збитки можуть компенсуватися ним добровільно за згодою сторін.

На практиці це означає, що будь-які дії або бездіяльність суб'єкта господарювання можуть бути визнані господарським правопорушенням, якщо вони вчинені на шкоду іншим суб'єктам.

Т. я. вина в господарському праві презюмується, то виникає необхідність визначення, яка ж поведінка не може бути визнана протиправною, тобто є правомірною. В цьому разі

пропонується керуватися загальними засадами поведінки, прийнятими в правовій науці, а саме – справедливість, добросовісність і розумність, які хоча і є апріорі властивими для цивільно-правових відносин, але мають дотримуватися також і суб'єктами господарювання.

Як зазначено в коментарі до ст. 3 ЦК України [8], закріплений вітчизняним законодавцем принцип справедливості, добросовісності і розумності має визнаватися не сукупністю трьох принципів, а єдиним принципом, який проявляється в єдності взаємопов'язаних трьох складових, що є традиційним для європейського приватного права (нім. *Treu und Glauben*; фр. *Bona Fides* тощо).

У випадку, якщо одна особа (кредитор) припускає, що інша особа (боржник) щодо неї вчинила господарське правопорушення, то боржник має довести, що всі вчинені нею дії/бездіяльність вчинені з дотриманням засад справедливості, добросовісності і розумності, тобто особою було вжито усіх можливих та достатніх заходів, які суб'єкт господарювання має вживати за звичайних умов поведінки. Якщо ж такого доведено не було, то особа має відповідати за вчинене нею правопорушення, шляхом застосування до такої особи господарських санкцій.

В ст. 217 ГК України встановлено, що господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Всфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків (глава 25 ГК); штрафні санкції (статті 230–234 ГК); оперативно-господарські санкції (статті 235–237 ГК), а за порушення правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції (глава 27 ГК).



Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування.

Детальний аналіз зазначених норм свідчить про необхідність більш детального дослідження що саме розуміє законодавець під поняттям «несприятливі правові наслідки», т.я. суть несприятливих економічних наслідків, так як і будь-яких інших об'єктів та категорій матеріального і нематеріального світу стає зрозумілою виходячи з їх поняття.

Так, несприятливі правові наслідки можуть наставати для суб'єкта господарювання тільки при застосуванні до нього адміністративно-господарських санкцій.

Перелік таких санкцій наведено в ст. 239 ГК України: застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання.

Отже, несприятливі правові наслідки – це наслідки, які настають для суб'єкта господарювання внаслідок застосування до нього адміністративно-господарських санкцій, суть яких полягає в повному або тимчасовому обмеженні або зупиненні можливості здійснення таким суб'єктом певного виду діяльності без впливу на інші види його діяльності або припинення діяльності суб'єкта господарювання, як такого.

Аналіз роботи Національної комісії, що здійснює діяльність на ринку енергетики і комунальних послуг (НКРЕКП) свідчить про те, що застосування адміністративно-господарських санкцій є досить поширеною практикою на енергетичних ринках. Такі санкції часто застосовуються до постачальників електричної енергії, зокрема шляхом зупинення або анулювання їх ліцензії на постачання електричної енергії за допущені такими постачальниками порушення на ринку електричної енергії. При цьому, зупинення/анулювання їх ліцензії не впливає на їх можливість здійснювати інші види діяльності.

Виходячи з наведеного визначення несприятливих правових наслідків, можна сформулювати особливості застосування адміністративно-господарських санкцій, а саме: такі санкції можуть бути застосовані тільки органами державної влади або місцевого самоврядування; при застосуванні адміністративно-господарських санкцій можуть наставати несприятливі економічні наслідки та/або несприятливі правові наслідки. Вказане розмежування важливе, як при застосуванні санкцій, так і при захисті прав суб'єктів до яких такі санкції застосовані.

Потрібно також звернути увагу, що можливість застосування адміністративно-господарських санкцій потрібно розглядати в їх системному взаємозв'язку з нормами ч. 1 ст. 4 ГК України, де зазначено, що не є предметом регулювання цього Кодексу адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Зміст організаційно-господарських повноважень розкритий в ст. 176 ГК



України, а також неодноразово ставав предметом дослідження науковців, зокрема К. Апанасенко, О. Віхрова, Р. Гринюка, А. Захарченко та ін.

Визначення організаційно-господарських зобов'язань, а також зміст ст. 4 ГК України вказують, на те, що орган державної влади або місцевого самоврядування може застосовувати адміністративно-господарські санкції, які передбачені нормами ГК України, до інших суб'єктів господарювання тільки в тих випадках, коли зазначені органи є суб'єктами, наділеними господарською компетенцією, і здійснюють організаційно-господарські повноваження щодо іншого суб'єкта господарювання.

Фактично це свідчить про те, що якщо, наприклад, орган державної влади або місцевого самоврядування не є: учасником господарського товариства, засновником суб'єкта господарювання; одним із суб'єктів, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, в інших випадках, передбачених ГК України, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання, то такий орган позбавлений права застосовувати до іншого учасника господарських правовідносин адміністративно-господарські санкції.

При цьому, зазначені вище висновки, щодо повноважень органів державної влади або місцевого самоврядування при застосуванні адміністративно-господарських санкцій прямо суперечать змісту і суті санкцій, перелік яких наведено в ст. 239 ГК України.

Тя. їх суть і зміст свідчать про те, що вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); застосування антидемпінгових заходів та ін. можуть бути застосовані тільки і якщо такі органи не є суб'єктами, наділеними господарською компетенцією,

і не здійснюють організаційно-господарські повноваження щодо іншого суб'єкта господарювання, що в свою чергу суперечить положенням ст. 4 ГК України.

Виявлені суперечності мають бути вирішені, шляхом внесення відповідних змін до норм ГК України, а застосування адміністративно-господарських санкцій має реалізовуватись через норми відповідних законів, а не через норми ГК України.

Для прикладу норми ст. 77 Закону України «Про ринок електричної енергії» [9] передбачають застосування адміністративно-господарських санкцій до ліцензіатів, що здійснюють свою діяльність на такому ринку (штраф, зупинення дії ліцензії, анулювання ліцензії, тощо), аналогічні норми передбачені і в ст. 59 Закону «Про ринок природного газу» [10].

Окрім адміністративно-господарських санкцій, в сфері господарювання в цілому і в енергетиці в тому числі застосовуються такі господарські санкції, як відшкодування збитків; штрафні та оперативно-господарські санкції.

Аналіз практики господарських судів, свідчить про те, що найбільш поширеним видом господарської санкції, яка знайшла своє відображення в рішеннях судів є стягнення неустойки, менш поширеним видом господарських санкцій є застосування оперативно-господарських санкцій. Судова практика у вказаних питаннях сформувалась досить однорідна, тому, як правило, застосування таких санкцій не містить в собі системних проблемних питань.

Найменш поширеним видом господарських санкцій і водночас найбільш складно реалізуєним на практиці є відшкодування збитків.

Відповідальність у вигляді відшкодування збитків за порушення господарського зобов'язання передбачена Господарським кодексом як універсальний спосіб захисту прав, який

дозволяє суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено, відшкодувати всі майнові витрати, викликані цим порушенням (ч. 2 ст. 20 ГК України).

Збитками, в розумінні господарського законодавства (ст. 224 ГК України) є витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Специфічними ознаками такого виду відповідальності, як відшкодування збитків є те, що обов'язковою умовою застосування такої відповідальності є наявність вини боржника, не є обов'язковим наявність договірних відносин між учасниками господарських зобов'язань, тобто вони можуть застосовуватись до деліктних зобов'язань (така ж правова позиція викладена у постанові Верховного Суду України від 04.07.2011 у справі № 3-64гс11 [11], постановах Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 09.10.2018 у справі № 908/2261/17 [12], від 31.07.2019 у справі № 910/15865/14 [13], від 30.09.2021 у справі № 922/3928/20 [14]).

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню, як правило відносять вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна; додаткові витрати (штрафні санкції; вартість додаткових робіт; додатково витрачених матеріалів, тощо), понесені стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода); матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Виходячи з системного аналізу положень законодавства, судової практики, під збитками потрібно розуміти будь-яке зменшення реального майнового стану кредитора (реальні збитки – *damnum emergens*) та/або відсутність очікуваної зміни такого

стану в сторону збільшення, яка мала б статися за звичайних умов господарювання (втрачена вигода – *lucrum cessans*).

Таке розуміння збитків вказує на ті обставини, які повинен доводити кредитор, для того щоб стягнути збитки з боржника, якщо боржник відмовляється добровільно їх компенсувати.

Так, в разі, якщо мова йде про реальні збитки, кредитор має довести, що його майновий стан змінився в сторону зменшення, тобто ним були фактично сплачені кошти на користь третіх осіб та/або були здійснені витрати для придбання матеріалів//послуг, тощо.

Важливо, що такі витрати мають бути реальними, а не потенційними, тобто такі витрати мають бути фактично понесені кредитором на момент пред'явлення вимоги до боржника, а відповідно такі витрати повинні бути підтвердженні первинними бухгалтерськими документами.

Якщо ж збитки виражені у втраченій вигоді, то кредитор має довести, що він реально міг отримати певний прибуток, тобто в нього на момент вчинення господарського правопорушення були укладені відповідні договори, проведені торги, тощо, всі такі факти також мають підтверджуватись документально (подібні за змістом висновки, викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 у справі № 750/8676/15-ц (провадження № 14-79цс18) [15], постановах Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.06.2020 у справі № 910/12204/17 [16], від 16.06.2021 у справі № 910/14341/18) [17].

При цьому, у разі неодержання кредитором очікуваних доходів, внаслідок власної недбалої поведінки упущена вигода не підлягає відшкодуванню (подібні висновки викладені у постановах Касаційного





господарського суду у складі Верховного Суду від 06.12.2019 у справі № 908/2486/18 [18], від 15.10.2020 у справі № 922/3669/19 [19], від 16.06.2021 у справі № 910/14341/18 [20]).

Зазначене вище дає підстави також дійти до висновку, що розмір збитків завжди обмежений реально понесеними витратами та/або розміром втраченої вигоди, тобто збитки мають виключно компенсаційний характер і не мають на меті отримання прибутку кредитором, окрім випадків, коли договором передбачено, що збитки можуть компенсуватися в кратному розмірі.

Розмір реальних збитків можна підрахувати на підставі первинних документів про понесені кредитором витрати, а ось розрахунок розміру втраченої вигоди має деяку проблематику, т.я. єдиної методики розрахунку таких збитків не існує, та й навряд чи вона може бути створена через практичну складність її формування для усіх сфер господарювання.

На практиці, розмір втраченої вигоди, у разі існування спору між сторонами, визначається на підставі звітів суб'єктів оціночної діяльності та/або за результатами проведених експертиз.

Потрібно зазначити, що в зв'язку з повномасштабною агресією росії, Фондом державного майна України було прийнято Наказ «Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності», в якому також зазначено, що оцінка збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, здійснюється шляхом проведення незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової

експертизи (експертного дослідження) (п. 7) [21].

Зазначена проблематика, щодо оцінки упущеної вигоди знайшла своє відображення в судовій практиці, так судами сформовані наступні підходи (Постанова Касаційного господарського суду по справі № 910/7511/20) [22] щодо визначення розміру упущеної вигоди.

Першочергове значення має врахування критерію звичайних обставин, за яких кредитор мав достатні очікування на отримання відповідного доходу в разі належного виконання боржником своїх обов'язків.

Іншим критерієм, є критерій розумності витрат. Сутнісний зміст цього критерію та необхідність урахування при розрахунку упущеної вигоди обумовлений принципами зобов'язального права та загальними засадами цивільного законодавства-керівними ідеями, з яких мають виходити усі без виключення учасники цивільних і господарських відносин.

Отже, справедливе відшкодування збитків за наявності доведеної протиправної поведінки заподіювача збитків та причинного зв'язку між збитками та протиправною поведінкою є одним із ефективних засобів захисту порушених прав кредитора, але таке відшкодування має і свої недоліки.

Збитки, маючи виключно компенсаційний характер не враховують такі фактори, як інфляція, вартість коштів в часі, тощо, а тому часто є несправедливими по відношенню до кредитора.

Кредитор, пред'являючи вимогу до боржника про стягнення реальних збитків, вже фактично поніс витрати, а боржник не маючи інших ризиків, окрім стягнення саме розміру збитків, жодним чином не зацікавлений у негайному виконанні такої вимоги, як правило такі спори передаються на розгляд до суду. В такому разі між стягненням збитків і фактично понесеними витратами можуть пройти роки. Для вирішення

цієї проблеми доцільно було б передбачити можливість нарахування на розмір збитків (як реальних, так і втраченої вигоди) відсотків річних і інфляційних втрат, навіть для деліктних зобов'язань, що в свою чергу мало б стимулювати боржника до негайного виконання обґрунтованих претензій про стягнення збитків.

Враховуючи викладене вище, можна сформулювати, що ж є фактичними підставами господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики, в чому їх особливість, які фактичні підстави є найбільш поширеними в сфері енергетики.

Фактичними підставами господарської-правової відповідальності в сфері енергетики є дія та/або бездіяльність вчинені учасником енергетичних ринків, які характеризуються чинним законодавством в сфері енергетики та/або умовами діючих договорів, як неправомірні і за які передбачено заходи господарсько-правової відповідальності.

Особливостями фактичних підстав господарської-правової відповідальності в сфері енергетики є їх значна зарегульованість, в т.ч. нормами спеціального законодавства, специфічна сфера застосування. Так, в енергетиці діють спеціальні закони, в яких встановлені фактичні підстави господарсько-правової відповідальності, затверджені підзаконні нормативно-правові акти – правила, кодекси, ліцензійні умови.

Окреме місце в регулюванні фактичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики відведено умовам типових і примірних договорів, які регулюють фактично всі взаємовідносини між учасниками енергетичних ринків, в т.ч. щодо господарсько-правової відповідальності.

Інша особливість фактичних підстав господарсько-правової відповідальності пов'язана з предметом їх регулювання, так енергетика посідає

значне місце в економіці країни, тому суб'єкти господарювання, що здійснюють свою діяльність в цій сфері, потребують додаткового захисту від свавілля інших учасників енергетичних ринків, окремого захисту потребують споживачі послуг в сфері енергетики.

Все перелічене вище призвело до створення в енергетиці цілої окремої системи фактичної господарсько-правової відповідальності, яку можна умовно поділити на фактичні підстави господарсько-правової відповідальності для ліцензіатів та фактичні підстави господарсько-правової відповідальності для споживачів.

Найбільш розповсюдженою фактичною підставою господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики на сьогодні є не виконання або несвоєчасне виконання учасниками енергетичних ринків своїх грошових зобов'язань.

Судова практика по таких спорах, як правило, досить стала і зводиться до необхідності своєчасного та повного виконання зобов'язань сторонами таких зобов'язань.

Заборгованість на енергетичних ринках є досить суттєвою проблемою, ця проблема напряму загрожує національній безпеці України, тим більше на тлі повномасштабного вторгнення та цілеспрямованого руйнування агресором енергетичної інфраструктури.

При цьому, однією з причин утворення такої заборгованості є суперечлива політика держави, щодо її врегулювання. Так, спеціальними законами встановлені мораторії на примусове стягнення заборгованості з деяких категорій споживачів; заборона відключення від енергоносіїв деяких категорій споживачів, що мають заборгованість за такі енергоносії (населення на період дії військового стану, водоканали, теплопостачальні компанії, тощо), що фактично зобов'язує надавачів таких послуг надавати їх безоплатно, а це, в свою чергу, веде



до неконтрольованого збільшення кредиторської заборгованості споживачів перед постачальниками, постачальників перед виробниками, виробників перед оператором систем передачі, розподілу, трейдерами і т.д.

Серед поширених підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики потрібно також виділити порушення учасниками таких ринків правил, кодексів, які регулюють їх діяльність.

Окремо слід зазначити про такі фактичні підстави господарсько-правової відповідальності на енергетичних ринках, як деліктні зобов'язання. Деліктним визнається зобов'язання, яке виникає у боржника перед кредитором за відсутності між ними діючого договору, який регулює ті відносини, в сфері яких виникло таке зобов'язання, при цьому допускається існування між кредитором і боржником будь-якого іншого договору.

Окремим деліктним зобов'язанням в сфері енергетики є самовільне (за відсутності діючого договору) споживання електричної енергії, природного газу, що кваліфікується в різних нормативних документах по різному.

Так, наприклад в ст. 77 Закону «Про ринок електричної енергії» наводяться такі види порушень: крадіжка електричної енергії, самовільне підключення до об'єктів електроенергетики, споживання електричної енергії без приладів обліку. В ст. 59 Закону «Про ринок природного газу» є такий вид порушення, як самовільне під'єднання до системи.

Не зважаючи на відмінність трактувань, суть такого порушення зводиться до споживання енергії без укладення необхідних договорів на енергетичних ринках, а відповідно і без оплати за спожиту електричну енергію або природний газ.

Як висновок можна зазначити, що згідно ст. 5 ГК України правовий господарський порядок в Україні

формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Держава взяла на себе зобов'язання щодо створення оптимальних механізмів ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Одним з ефективних механізмів ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання є визначена законодавством можливість притягнення учасників господарських відносин до господарсько-правової відповідальності за вчинене правопорушення у сфері господарювання.

Окрім того, що господарсько-правова відповідальність є одним з механізмів ринкового саморегулювання економічних відносин, вона ще й здійснює функцію захисту одного з основоположних прав учасників господарських правовідносин – права на мирне володіння майном.

Конституційний Суд України у рішенні від 28.04.2021 у справі 3-95/2020 [23] пояснює, що заборону недопущення дій, що їх може вчинити учасник цивільних відносин з наміром завдати шкоди іншій особі, сформульовано в ньому на розвиток припису частини першої статті 68 Основного Закону України.

Отже, законодавством встановлено, а судовою практикою підтверджено, заборону недопущення дій, що їх може вчинити учасник господарських відносин з наміром завдати шкоди іншій особі, але такі заборони часто є декларативними.

Норми підзаконних нормативно-правових актів, в сфері енергетики, прийнятих на розвиток зазначеного законодавства, часто не досконалі, містять безліч суперечностей, неточностей. Зазначене, в свою чергу, призводить до неможливості практичного застосування таких норм, як результат маємо зростання заборгованості на енергетичних ринках, збільшення комерційних втрат енергоресурсів, які покриваються за рахунок інших споживачів, через підняття тарифів, створення у деяких споживачів, які користуються енергоресурсами, з порушенням існуючих норм і правил відчуття безкарності та враження, що викрадення енергоресурсів може бути звичайною практикою господарювання.

Нормативно-правові акти в сфері енергетики постійно змінюються, часто їх норми суперечать одна одній. В частині забезпечення своєчасного виконання грошових зобов'язань, держава створює підстави, які надають одним учасникам ринку законне право не виконувати свої грошові зобов'язання, шляхом встановлення мораторіїв на примусове стягнення з них коштів, реалізації майна і т.д.

Все це в своїй сукупності свідчить про необхідність змін підходів до врегулювання питання господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики

на всіх рівнях законодавства, шляхом обмеження внесення змін до законодавства, його спрощення, зменшення кількості нормативних актів, які такі питання регулюють, їх уніфікації, приведення до звичайних практик країн Європейського союзу, відміни існуючих мораторіїв на стягнення коштів з одночасним визначенням механізмів відновлення платоспроможності стратегічно важливих підприємств.

Окремим питанням в цьому напрямку є необхідність визначення чітких повноважень органів державної влади щодо прийняття нормативно-правових актів в сфері енергетики з метою усунення конкуренції між нормативно-правовими актами, які приймаються такими органами державної влади та створення зрозумілих «правил» роботи учасників енергетичних ринків. Так, сьогодні такими повноваженнями наділені: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство енергетики, НКРЕКП, Державна інспекція енергетичного нагляду України (в сфері електроенергетики).

Судова практика, в свою чергу, має бути спрямована на формування єдиних, чітких і зрозумілих підходів щодо правозастосування таких норм, з дотриманням інтересів усіх сторін таких правовідносин, як споживачів, так і надавачів, постачальників послуг на енергетичних ринках.

### Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 22.12.2023).
2. Щербина В.С. Господарське право України: [навч. Посіб.] / В.С. Щербина. – К.: Атака, 1999. – 336 с., с. 161.
3. «Українське господарське право та господарське процесуальне право». Дудник Л.М. URL: [https://pidru4niki.com/83857/pravo/ukrayinske\\_gospodarske\\_pravo\\_ta\\_gospodarske\\_protseualne\\_pravo](https://pidru4niki.com/83857/pravo/ukrayinske_gospodarske_pravo_ta_gospodarske_protseualne_pravo) (дата звернення 22.12.2023).
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 22.12.2023).
6. Малєин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н. С. Малєин. – М.: Наука, 1968. – 207 с.



7. Пугінський Б. І. Проблеми відповідальності у приватному праві / Б. І. Пугінський // Вестн. Моск. ун-ту. Серія 11. Право. – 2010. – № 4.
8. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV ВІД 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення 22.12.2023).
9. Про ринок електричної енергії: Закон України № 2019-VIII від 13.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>. (дата звернення 22.12.2023).
10. Про ринок природного газу. Закон України № 329-VIII від 09.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>. (дата звернення 22.12.2023).
11. Постанова Верховного Суду України від 04.07.2011 у справі № 3-64гс11. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/18636241>. (дата звернення 22.12.2023).
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 09.10.2018 у справі № 908/2261/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96172678>. (дата звернення 22.12.2023).
13. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31.07.2019 у справі № 910/15865/14. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/108710592?utm\\_source=jurliga.ligazakon.ua&utm\\_medium=news&utm\\_content=jl03](https://verdictum.ligazakon.net/document/108710592?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03). (дата звернення 22.12.2023).
14. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30.09.2021 у справі № 922/3928/20. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/100918610?utm\\_source=jurliga.ligazakon.net&utm\\_medium=news&utm\\_content=jl01](https://verdictum.ligazakon.net/document/100918610?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01). (дата звернення 22.12.2023).
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 у справі № 750/8676/15-ц (провадження № 14-79цс18). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74537186&red=10000328582edeab84adb28464a75bc29b4404&d=5>. (дата звернення 22.12.2023).
16. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.06.2020 у справі № 910/12204/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89810208>. (дата звернення 22.12.2023).
17. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.06.2021 у справі № 910/14341/18. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=98391287&red=100003004659bab3957d13770a776560dbbabe&d=5>. (дата звернення 22.12.2023).
18. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.12.2019 у справі № 908/2486/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86141347>. (дата звернення 22.12.2023).
19. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 15.10.2020 у справі № 922/3669/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92317485>. (дата звернення 22.12.2023).
20. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16.06.2021 у справі № 910/14341/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391287>. (дата звернення 22.12.2023).
21. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Наказ Фонду державного майна України від 18.10.2022 № 3904/1223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text>. (дата звернення 22.12.2023).
22. Постанова Касаційного господарського суду по справі № 910/7511/20 від 10.11.2022. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107264690&red=1000030e460e577f4268aef420658beaa5bd6c&d=5>. (дата звернення 22.12.2023).
23. Рішення Конституційного Суду України від 28.04.2021 у справі 3-95/2020. URL: [https://zakononline.com.ua/documents/show/495485\\_\\_\\_672928](https://zakononline.com.ua/documents/show/495485___672928). (дата звернення 02.11.2023).



**Кравчик С. М. Фактичні підстави господарсько-правової відповідальності**

У статті проаналізовано сучасний стан наукових досліджень господарсько-правової відповідальності, її фактичних підстав, досліджено існуючі фактичні підстави господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики та їх особливості.

Вивчено практичні проблеми застосування заходів господарсько-правової відповідальності, фактичних підстав такої відповідальності, специфіку та існуючі проблемні питання їх застосування в сфері енергетики; досліджено концептуальні підходи державних органів до побудови системи фактичних підстав господарської відповідальності в сфері енергетики.

Запропоновано шляхи удосконалення нормативного регулювання фактичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики, відповідних досліджень та розробок.

Метою статті є розкриття фактичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики в сучасних умовах її існування-після створення енергетичних ринків в Україні (ринки природного газу і електроенергії), сутнісних фактичних ознак таких підстав в сфері енергетики, пошук актуальних прикладів їх застосування у вказаних умовах.

В процесі здійснення дослідження було використано методи теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

У науковій статті розкрито поняття фактичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики та їх основні ознаки, наведено актуальні приклади застосування таких заходів відповідальності до суб'єктів господарювання.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на систематизації та уніфікації фактичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики з метою створення єдиних підходів до застосування таких підстав, приведення існуючої нормативної бази до вимог країн Енергетичного співтовариства, як результат покращення інвестиційного клімату в зазначеній сфері, створення нормативно-правових механізмів для сталого розвитку енергетики в Україні у відповідності до світових тенденцій, формування чітких, прозорих та зрозумілих правил, які регулюють питання господарсько-правової відповідальності.

**Ключові слова:** енергетика, господарська діяльність, господарсько-правова відповідальність, підстави господарсько-правової відповідальності, фактичні підстави господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики.

**Kravchuk S. Factual grounds of economic and legal responsibility**

The article analyses the current state of scientific research on economic and legal responsibility, its factual basis, the existing factual basis of economic and legal responsibility in the field of energy and their peculiarities are investigated.

The practical problems of the application of measures of economic and legal responsibility, the actual grounds of such responsibility, the specifics, and existing problematic issues of their application in the field of energy have been studied; the conceptual approaches of state bodies to the construction of a system of factual bases of economic responsibility in the field of energy have been studied.

Ways of improving the normative regulation of the actual grounds of economic and legal responsibility in the field of energy, relevant research and development are proposed.

The purpose of the article is to reveal the factual grounds of economic and legal responsibility in the field of energy in the modern conditions of its existence – after the creation of energy markets in Ukraine (natural gas and electricity markets), the essential factual features of such grounds in the field of energy, the search for actual examples of their application in the specified conditions.

In the process of carrying out the research, the methods of theoretical generalization and grouping were used; formalization, analysis, and synthesis; logical generalization of results (formulation of conclusions).



The scientific article reveals the concept of the actual grounds of economic and legal responsibility in the field of energy and their main features, gives actual examples of the application of such measures of responsibility to business entities.

In further scientific research, it is proposed to focus attention on the systematization and unification of the actual grounds of economic and legal responsibility in the field of energy with the aim of creating unified approaches to the application of such grounds, bringing the existing regulatory framework to the requirements of the countries of the Energy Community, as a result of improving the investment climate in the specified area, creating normative and legal mechanisms for the sustainable development of the energy industry in Ukraine in accordance with world trends, the formation of clear, transparent and understandable rules that regulate the issue of economic and legal responsibility.

**Key words:** energy, economic activity, economic and legal responsibility, grounds of economic and legal responsibility, actual grounds of economic and legal responsibility in the field of energy.